

Citation:

K. Kuiper, Levensbericht S.A. Naber, in:
Jaarboek, 1914, Amsterdam, pp. 78-112

SAMUEL ADRIANUS NABER.

16 Juli 1828—30 Mei 1913.

Mijnheer de Voorzitter. Mijne Heeren.

In den kring dezer Akademie het leven te mogen schetsen van SAMUEL ADRIANUS NABER, die bijna een halve eeuw hare belangen met den rijkdom zijner gaven heeft gediend, is een voorrecht; en in zekeren zin is die taak niet moeilijk, want NABER was een man uit één stuk, en zijn karakter was noch gecompliceerd noch moeilijk te ontraadselen. Maar kortelijk over dezen geleerde te spreken kost, indien wij zijn arbeid eenig recht doen ervaren, veel zelfverloochening. In overstelpenden rijkdom heeft hij ons de bewijsstukken nagelaten van eene belangstelling in wetenschap, beschaving en onderwijs, die hem tot op hoogen leeftijd voortdurend drong tot medegetuigen. Voorgelicht door die gegevens hem te teekenen in zijne verhouding tot de philologie, de maatschappij, zijne vrienden en zijn gezin, zou een aantrekkelijke arbeid zijn. Maar die arbeid zou een boek vullen, grooter dan NABERS *Pierson herdacht* en rijker dan zijne *Vier Tijdgenooten*. En wie het onderneemt dat boek te schrijven, legt alras de pen neer, mistroostig door de gedachte dat NABER zelf, de wèl beproefde memoiren-schrijver, juist die *mémoires* niet heeft geschreven.

Ik wil niet trachten, in dit uur, met een toch vruchteloos streven naar volledigheid, u als het ware een korte inhoudsopgave te geven van wat zulk een boek zou zijn. Hier past het, voor zoover wij op dit oogenblik daartoe bij machte zijn, in korte woorden te zeggen welke beteekenis NABERS levensarbeid heeft gehad voor de wetenschap die hij als een harer erkende banierdragers heeft gediend. Evenwel; de beeltenis van NABER als klassiek philoloog zou misteekend zijn, indien men daarbij zijne paedagogische en publicistische

werkzaamheid ter zijde liet, en de schets zou door willekeurige systematiek verduisterd worden, zoo wij de biografische lijn prijs gaven, die door NABER zelf, met zoo groote piëteit voor de getuigen van zijn eigen leven, duidelijk, en in tal van geschriften, werd getrokken.

Enkele woorden kunnen hier volstaan over zijne eerste jaren. SAMUEL ADRIANUS NABER werd op den zestienden Juli 1828 te 's Gravenhage geboren uit het huwelijk van JOHAN WILLEM ANTON NABER en ELIZABETH CATHARINA MEERBURG; en zes jaren later deed hij zijne eerste schrede op het pad der wetenschap, toen hij de school van den Heer ROGGEN aan de Paviljoensgracht binnentrad. Merkwaardig frisch zijn de bladzijden, door NABER aan de schets van dat onderwijs, zoo gebrekkig en onvolledig eenerzijds, doch aan den anderen kant zoo intiem en zoo persoonlijk, gewijd in zijne levensschets van COENRAAD BUSKEN HUET; de beide kleine koude kamers van den scholarch „die wel wat ongelijkmatig van humeur was” zijn hem steeds dierbaar gebleven om de wille van de daar gesloten vriendschap. Maar met scherper lijnen bleef in NABERS herinnering het Haagsche Gymnasium afgedrukt, bovenal de edele gestalte van den welsprekenden L. R. BEYNEN, die behalve het Latijn ook het Nederlandsch en de vaderlandsche geschiedenis onderwees. Geen van NABERS leermeesters uit dezen tijd heeft op zijn ontvankelijken geest een zoo diepgaanden invloed geoefend, aangaande geen zijner praeceptoren geeft hij zelf later zoo gaarne, en zoo dankbaar getuigenis: de neiging voor historische navorsching welke steeds zijn philologischen arbeid heeft gekenmerkt, zal ongetwijfeld door BEYNEN zoowel opgemerkt als aangemoedigd zijn.

Of reeds toen één zijner leermeesters in hem den aanstaanden classicus heeft vermoed? Er is reden om dat te betwijfelen. In de nauwkeurig getraceerde schetsen, die NABER zelf bij herhaling heeft gegeven van den leergang der *Palladis Haganæ sedes*, blijkt wel van zijne groote belangstelling voor de historie, van zijn aanleg voor de mathematische vakken, van zijn aandacht voor de moderne talen, maar de vriendelijke woorden, door hem telken male aan de nagedachtenis van den achtenswaardigen Rector BAX gewijd, geven geene aanleiding om te onderstellen dat òf zijne Haagsche makkers òf zijne leeraren hem, als eenige jaren vroeger COBET, aanwezen als den „gepraedestineerden” Graecus.

Het is van eenig belang op dit feit te wijzen, omdat het samenhangt met een zeer kenmerkenden trek van NABERS geest. Gesteund door een zeldzaam sterk en veelomvattend geheugen, en door eene steeds waakzame weetgierigheid, voelde hij zich altijd sterk getrokken

door alles wat de verstandelijke kennis kon verrijken. Hij was universeel in zijne belangstelling en vooral, hij was intellectueel van aanleg. Zijne behoefte aan praecisie heeft hem tot een specialist gemaakt, maar in zijn werk heeft zich die oorspronkelijke neiging nooit verloochend.

Aan de Leidsche Hoogeschool intusschen gevoelde hij zich voorzeker in den eersten tijd geen specialist. Wel liet hij zich bij zijne komst in 1845 terstond als student in de Letteren inschrijven, maar veeleer dan BAKE of PEERLKAMP boeiden hem in dat jaar KAISER en RIJKE. „Het heeft niet veel gescheeld, of er was een physicus of astronoom uit mij gegroeid” zoo heeft NABER meer dan eens tot mij gezegd. Om te gevoelen hoe waar dat was, behoeft men niet veel van zijne werken gelezen te hebben. De duidelijkste bewijzen van zijne kundige belangstelling in de astronomie vinden wij in een geestig gidsartikel van 1877 over de zwerftochten van Odysseus. En behoeft ik u aan zijne Akademie-voordracht van 1908 over Voormalige Dagverdeeling te herinneren?

Men zie evenwel in den student van 1845 vooral niet een vrijbouter in alle faculteiten. NABER leefde van den aanvang af voornamelijk in de atmosfeer der klassieke philologie. Naast eigen aanleg trok hem derwaarts de sterke invloed van zijnen iets ouderen vriend E. J. KIEHL. Niet slechts was deze de ziel en leidsman van dat kleine, van het Haagsche Gymnasium overgebrachte gezelschap *Studiis et Amicitiae*, waaruit eene keurbende van onze klassieke philologen is voortgekomen, maar hij heeft ook jaren lang — eerst in dagelijkschen omgang, daarna in zeer getrouwe en openhartige briefwisseling — eene beteekenis gehad voor NABERS wetenschappelijke ontwikkeling, die deze zelf nooit heeft vergeten en bij KIEHLS dood in 1874 herhaaldelijk op treffende wijze in het licht heeft gesteld. Raadplegen wij naast deze door trouwe erkentelijkheid geïnspireerde *parentalia* hunne onderlinge briefwisseling, dan zien wij ras, dat KIEHL nooit in den eigenlijken zin een van NABERS leermeesters is geweest. Ten opzichte van de klassieke studiën althans heeft NABER hem spoedig overtroffen. Maar KIEHLS buitengewone scherpzinnigheid en historische kennis wekten hem op, diens vermoeide kritiek prikkelde hem tot zelfonderzoek; en nooit, zelfs niet in de meest onvriendelijke oogenblikken hunner correspondentie, heeft NABER tegenover de niet altijd dankbare lichtgevoeligheid van zijnen vriend vergeten, wat zijn eerste studententijd aan dezen had te danken.

Weldra, in 1846 opende de persoonlijke aanraking met COBET de oogen van den achttienjarige voor de gaven zijner meesters in de klassieke studiën. Allereerst leerde hij PEERLKAMP waardeeren.

Hij erkende en proefde de vloeiende eloquentie van diens Latiniteit, hij kwam onder de bekoring van zijn geniaal-persoonlijken smaak en hij nam de methode zijner Horatius-kritiek *in succum et sanguinem* op. Voor het thans levend geslacht heeft de beroemde Horatius van PEERLKAMP eigenlijk nog slechts historische beteekenis. Niet alzoó voor NABER. In het doodsjaar van PEERLKAMP, 1865, zette hij in een uitvoerig gidsartikel de methode van diens Horatius-kritiek met instemming op de hoofdpunten uiteen. En hoezeer ze in hem bleef voortleven, toonde in 1909 de *Epistula ad Amicos de Clausula*, zijne *χαρισσα ἀμοιβή* voor het sertum Nabericum van zijn tachtigsten jaardag. Wel wijst hij daar de uiterste consequentiën van PEERLKAMP'S methode terug, maar ook dan nog betoont hij zich in de wijze waarop hij Horatius' poëzie waardeert in vele opzichten een volgeling van dezen.

Meer dan aan PEERLKAMP voelde NABER zich verbonden aan BAKE, met wien hij ook in intiëmeren omgang samen kwam. Het is BAKE geweest die hem den weg wees tot een oordeelkundig inzicht in de oeconomie van Athene, later door grondige studie van BOECKH nog gerijpt. En wanneer wij later NABER met dankbaarheid hooren gewagen van BAKE'S fijne, geene enkele bijzonderheid verwaarloozende, opmerkzaamheid voor stijl en taal, dan erkennen wij dat het niet de geringste eigenschappen zijner eigene critische studiën waren waarvoor hij zijnen leermeester dankt.

PEERLKAMP, BAKE, GEEL... in de levensherinneringen van NABER, die zoo gaarne iedere gelegenheid aangreep om een hoofdstuk van onze philologische geschiedenis te schrijven, zijn vaak hunne verdiensten geschetst. Maar hun namen wijken op den achtergrond, zoodra wij COBET noemen. De genialiteit van Nederlands grootsten criticus, zoo merkwaardig vroeg tot rijpheid gekomen, heeft op eene zeldzaam gelukkige wijze NABER'S philologische faculteiten ontwikkeld. Met eene bewonderende aandacht die nooit tot verblinding oversloeg heeft hij van den aanvang af nagespeurd wát toch het eigenaardige was dat COBET tot een zóó eenig man maakte, doch tevens waarin die eenzijdigheid wortelde die COBET alleen zich geheel straffeloos scheen te kunnen veroorloven. Nauwlijks één onder COBET'S leerlingen kende beter dan hij zijn voorkeur en zijn tegenzin, de onfeilbaarheid van zijne taalkennis en de zwakke punten van zijn aesthetisch oordeel en in den kring der eigenlijke *viri Cobetiani* zijn er weinigen die met zóó groote bewondering voor den meester zóó zeer hunne zelfstandigheid hebben weten te bewaren. Eigenlijk geloof ik dat er niet één van COBET'S leerlingen èn diens verhouding tot zijne voorgangers en diens eigen werk zoo grondig heeft

gekend als NABER. Hij heeft later zijnen leermeester in de „Vier Tijdgenooten” geteekend met die treffende piëteit in welke geene enkele levenservaring wijziging vermocht te brengen. Helaas dat eigen omzichtig overleg en vriendenraad hem er van terug hebben gehouden, veeleer eene *Vita Cobeti* voor philologen te schrijven.

Krachtig en opgewekt was het leven in dien kring van Leidsche philologen, die beziel en voorgegaan door NABER en KIEHL, en straks ook E. MEHLER, de keurbende vormden der eerste Cobetianen. Wat het genie van COBET zelven spelenderwijs scheen te ondernemen, dat wilden zij voortzetten naar vaste methode. Wat was de taak dier philologie? Scherp toeziende op alle wijzigingen in het idioom der klassieke Graeciteit, zich allereerst door onafgebroken lectuur eene vertrouwdheid met de Grieksche schrijvers eigen te maken, die de hulp der lexica kon ontberen, daarnaast naar het voorbeeld der Alexandrijnsche kritiek, zich eene glasheldere voorstelling te vormen van den beteekeniskring der synoniemen, en dan, gewapend met deugdelijke kennis en ervaring, na te speuren, wanneer en hoe een *librarius* zich vergist, hem te achterhalen op zijn dwaalweg om eindelijk door de vonk van eigen vindingrijkheid licht te brengen in de duisternis van den bedorven text. Voorwaar een werkzaamheid, die vooral de verbeelding en de arbeidskracht van jonge scherpzinnige philologen vermocht te prikkelen. Talloos zijn de bewijzen van de onvermoeide kritische oefeningen in welke NABER en zijne vrienden COBETS methode trachtten toe te passen. Opmerkelijk echter is daarbij de veelzijdigheid hunner verdere belangstelling. Men is in onze dagen te zeer geneigd te meenen dat de voorhoede der Cobetianen eigenlijk geen heil kende buiten de textkritiek. Hoe anders is het beeld dat NABERS aantekeningen en zijne briefwisseling ons van zijnen studietijd geven! Met groote aandacht volgt hij de colleges van THORBECKE; zijne studiën bij KAISER zet hij voort, hij schroomt niet metderdaad de bijna ketterische meening voor te staan dat het voor een classicus goed is Sanscrit te leeren, hij leest met éénen vriend Tasso, met een anderen Camoëns en correspondeert met een derden in het Engelsch over philologica. En verraadt niet nog in zijnen ouderdom de *Tafelkout* intiemere kennis van het studentenleven, dan men meestal bij geleerde philologen pleegt te vinden?

Dit alles mag hier slechts worden aangestipt. Onze aandacht wordt thans gevraagd voor NABERS eersten wetenschappelijken arbeid. Op 12 December 1850 verwierf hij den doctorstitel op eene dissertatie *de fide Andocidis orationis de mysteriis*. Overtuigd aanhanger en scherpzinnig verdediger der toenmaals bloeiende athetese-kritiek,

betoogde NABER in dit knap geschreven eerstelingswerk, dat de bedoelde redevoering niet van Andocides kon zijn. Zijn promotor, BAKE, opperde bij de bespreking van zijn project ernstige bezwaren tegen zijne stelling, ofschoon hij hem natuurlijk geheel vrij liet. COBET daarentegen verklaarde zich openlijk overtuigd, en NABER zelf heeft in de *Mnemosyne* van 1854 zijn veroordeelend vonnis over het geheele viertal oraties van Andocides uitgebreid. De philologen in Nederland weten allen op welke wijze hij vijf en vijftig jaren later dat vonnis, zoo niet herroepen dan toch geheel herzien heeft; maar ook voor anderen is het leerrijk en treffend de uiterst bevallige palinodie van 1905 naast de geschriften van 1850 en '54 te leggen.

De vergelijking toont enkele van NABERS sterkst sprekende en tot in zijn hoogsten ouderdom gehandhaafde karaktertrekken. Men ziet duidelijk, wat zijne methode beoogt. Niet uitsluitend naar den maatstaf eener classicistische aesthetiek, zooals de school van RUHNKENIUS had gedaan, ook niet alleen op grond van eene doctrine omtrent „zuiver Grieksch”, tot welke al te gedweë navolging van COBETS uitspraken licht had kunnen verleiden, beschouwt NABER zijnen schrijver. Aan grondige kennis der taal paart de leerling van BAKE zeer nauwlettend historisch onderzoek, hij tracht Andocides als het ware persoonlijk te leeren kennen en aan die kennis de overlevering te toetsen. Faalt wellicht zijn betoog er in U geheel te overtuigen, gij ontkomt niet aan de bewondering voor de eerlijkheid en de veelzijdigheid der toegepaste methode. Dat die methode hare gevaren heeft, ontgaat ons niet. Zij loopt niet zelden kans te dwalen door al te stellig vertrouwen op de rationneele beginselen van welke zij uitgaat. *Supra sanam rationem nihil est* heeft NABER zelf ergens (*Mnem.* 1906, p. 3) geschreven. Loopt niet eene kritiek ernstig gevaar, die op dien grond verzuimt rekening te houden met het irrationeële?

Reeds het feit, dat de dissertatie van den tweeëntwintig-jarige ons de gelegenheid geeft, over zijne geheele methode een oordeel te vormen, bewijst wel hoe vroeg NABER tot rijpheid is gekomen. Merkwaardig is de zekerheid van philologisch oordeel, merkwaardig ook de breede kennis, die één enkel lustrum aan de Leidsche Hoogeschool aan NABER schonk.

Men kan daarvan de bewijzen vinden in eene kleine *Vita Sophoclis* reeds in '51 te midden van de eerste schoolzorgen op het Instituut Schoonoord gepubliceerd in de *Miscellanea Critica Nova*; maar sprekender bewijs ligt in de stichting der *Mnemosyne*. Oppervlakkig beschouwd eene zaak van gering belang, eene uiting wellicht van jongen overmoed. Wie naast den inhoud der eerste

jaargangen van het tijdschrift de onderlinge briefwisseling van KIEHL, NABER en MEHLER uit de jaren '51 tot '56 kent, oordeelt anders! Hem treft de levenskracht en de kloekheid der Nederlandsche philologen van '50, en niet minder dan hun philologische rijpheid bewondert hij hun arbeidsvermogen. De uitkomst heeft hun moed in het gelijk gesteld, en niet zonder reden had NABER de Mnemosyne lief. Niet uit vadersijdelheid heeft hij de feestgetijden van de *Bibliotheca Batava* zoo trouw gevierd of aan haar bij voorkeur zijn arbeid gewijd. Hij was overtuigd dat niets krachtiger den arbeidslust van onze philologen opwekte en niets beter hunne nationale onafhankelijkheid op het gebied der wetenschap verzekerde, niets ook hunnen naam in het buitenland meer ten goede kwam dan een Nederlandsch tijdschrift. Maar ook in het Nederlandsch geschreven? De meening dat een andere taal dan het Latijn voor het beoogde doel bruikbaar was, hebben de eerste redacteurs met klem verdedigd. Wellicht leidde hen daarbij een zeker wantrouwen in hunne eigene kracht. KIEHL is nooit een fijn Latinist geweest, en in NABERS latiniteit van die dagen ontbreekt ook nog de bevallige heerschappij over het Latijn die hij zich later heeft verworven. Maar reeds in den derden jaargang schreef hij Latijn, en dan zien wij spoedig, hoe zich in hem de echte Latijnsche stilist ontwikkelt, de schrijver dien men herkent aan zijn eigen klank, die nooit eigen armoede omhult met ontleende zinswendingen, die niet slechts het wetenschappelijke betoog, doch ook de intiemste aandoeningen van zijn gemoed in het Latijn vertolkt, en zóó vertolkt dat de oude taal nieuwe bekoring geeft aan zijn pittigen stijl. Dat is de NABER die het vermag RUHNKENIUS op te roepen uit den Orcus, en de competitores van het Hoefftiaansche legaat jaar op jaar met onverdrotten, doch kritische belangstelling te volgen op hun weg ten Parnassus.

Dat alzoo in de Mnemosyne op den duur de Latijnsche taal het heeft gewonnen is een der oorzaken waardoor dat tijdschrift kon worden tot eene nationale Nederlandsche kracht in de klassieke philologie.

De oprichting der Mnemosyne brengt ons in NABERS Haarlemsche periode. Talrijk zijn de oud-Haarlemsche namen die ik zou mogen noemen, indien ik het tooneel vol afwisseling en afleiding van wetenschappelijken arbeid mocht schilderen waarop hij zich in dezen tijd bewoog. Liet de tijdruimte dit toe, zoo zou gemakkelijk blijken dat hier te Haarlem, in de zorgen voor zijn school, in zijn omgang met HUET en BUYS, in zijnen ijver voor het jonge liberalisme, die veelzijdigheid van tot getuigen gereede belangstelling is

gerijpt, die hem is blijven kenmerken en die hem toen reeds maakte tot een vaardigen, scherp toezienden recensent. Dit alles mag hier slechts worden aangestipt. Eén feit echter uit den Haarlemschen tijd moet hier worden vermeld: in den zomer van 1855 trad NABER in het huwelijk met ANNA ELISABETH L'HONORÉ. Men oordeele niet dat ik de grenzen van deze schets overschrijd door deze gebeurtenis hier te vermelden. Ook in dit wetenschappelijk levensbericht zij althans éénmaal met eerbiedige erkentelijkheid de naam genoemd van de vrouw die gedurende achtenvijftig jaren heeft zorggedragen dat al wat NABER aan zijn vaderland, zijne wetenschap en zijn gezin vermocht te schenken vruchtbaar werd niet slechts door vrouwelijke toewijding doch ook door diepgaande belangstelling.

De Haarlemsche corrector achtte zijn wetenschappelijke voorbereiding niet voltooid door de vijf Leidsche jaren. Wie uit de lectuur zijner latere geschriften weet, hoeveel sterker de Gallische *esprit* dan de Germaansche gedegenheid hem aantrok, verwacht wellicht dat hij voor die voltooiing zijner studie den blik eer zuidwaarts dan oostwaarts zal hebben gericht. Toch is dit niet het geval. Wel werkte hij met KIEHL in den zomer van '52 op de bibliotheek te Parijs — eene uiterst nauwkeurige collatie der Parijsche Theophrastus-codices, later in een Mnemosyne-artikel van 1892 verwerkt, toont ons nog hoe zorgvuldig hij daar arbeidde — wèl begon hij te Parijs ook de eerste handschriftstudie voor zijne *Photiana*; maar van eigenlijk philologisch commercium met de Parijsche geleerden blijkt ons niets. Verbreding van zijne methode, verruiming van zijne philologische kennis zocht NABER gedurende zijne vacantiereizen bij F.R. RITSCHL, bij den diepzinnigen WELCKER en den geestigen BERNAYS: Bonn, Göttingen, Marburg wilde hij zien, want zijne ijverige lectuur van BOECKH en MOMMSEN, van HERMANN, OTFRIED MÜLLER en LOBECK had hem de overtuiging gegeven dat enkele van de grondsteenen voor de basis van zijn levenswerk moesten worden gezocht bij de grootmeesters der „Altertumswissenschaft“. Dat hij tegenover de Duitsche methode zijne zelfstandigheid ongeschonden bewaarde, dat reeds in '65 — in het Gidsartikel over PEERLKAMP — voornamelijk de „noeste vlijt“ der Germaansche philologen door hem wordt geroemd, en dat in zijne eigene latere studiën eene merkbare verkoeling van belangstelling voor de geschriften der Duitsche geleerden kan worden opgemerkt, doet aan de beteekenis van deze „vacantiereizen“ geen afbreuk.

NABER heeft nooit uitsluitend tekstcriticus willen zijn, maar vooral in zijnen vroegsten Mnemosyne-arbeid toont hij welke uitbreiding

der grenzen hij voor onze philologie begeert. Zijn eerste bijdrage is een epigrafische studie — door BOECKH zelf met waardeering ontvangen. Hij draagt zorg dat naast de *ars emendatoria* ook de rechtskennis en de historie aan het woord komen. Natuurlijk zijn thans die studiën verouderd, maar onder het herlezen wekken zij toch onze belangstelling omdat zij zoo duidelijk NABERS verstandelijke ordening der feiten toonen, en zijn waakzame belangstelling voor vraagstukken van oeconomischen en vooral van arithmetischen aard. In den leerling van COBET en BAKE herkent hier ieder tevens den lezer van SCHOEMANN en SCHAEFER en vooral straks ook van GROTE. Maar bladeren wij in zijne brieven, dan zien wij hoe reeds toen ieder oogenblik dat hem door scholarchische beslommeringen, door paedagogische bemoeiingen, door ernstige huislijke zorgen, werd vrijgelaten, was gewijd aan zijnen eersten arbeid in grooten stijl, zijne Photius-uitgave, die in '64 en '65 verscheen en zeker althans één jaar eerder zou zijn verschenen zonder het intermezzo van zijne Indische reis.

Thans — na eene halve eeuw — zullen wij, die mogen inzien, hoezeer dat ééne jaar onder de tropen NABERS kennis vermeerderd en zijnen blik verruimd heeft, noch dat jaar in zijn leven verspeeld noemen, noch zeggen dat de teleurstelling die het hem bracht te vergeefs is gedragen. Voor NABER zelf vormde de taak der stichting van het Gymnasium Willem III — met zoo optimistisch vertrouwen in eigen geschiktheid en zoo zeldzaam naieve verwachting omtrent bestuurders-toewijding ondernomen, en na de meest grievende ervaring uit de hand gelegd met zoo roerende en zoo edele verontwaardiging over de volstreckte miskennis van zijn karakter — altijd eene bladzijde in zijne levensgeschiedenis die hij vermeed op te slaan, zelfs voor zijne vertrouwde vrienden. Waarlijk niet omdat hij meende dat daarop iets te lezen stond waarover hij zou hebben te blozen. Maar hij kende zijn eigene hartstochtelijkheid en de grenzen zijner zelfbeheersching en hij wist — ook nog als grijsaard, toen geenerlei verbittering over geleden onrecht hem meer vervulde, — dat nochtans de oude toorn weer over hem zou komen als hij de lijdensgeschiedenis van Salemba zou beginnen te verhalen.

Ofschoon ook thans nog — met het oog op de vraag hoe en waar onze Nederlandsch-Indische jeugd moet worden opgevoed — het verhaal van de oprichting en het verval der Latijnsche school bij Batavia leerrijk en actueel zou zijn, ons past het aan deze plaats het voorbeeld van NABER te volgen en over de „Indische calamiteit” te zwijgen. Wie al de ellende kent, door de Indische ervaringen

in 1860 over hem gebracht, erkent in zijn zwijgen karakteradel, wars van recriminatie.

Vier jaren na NABERS terugkeer in het vaderland was zijn PHOTIUS verschenen, De groote beteekenis van dien arbeid kan men eigenlijk eerst recht beseffen, indien men zich den toestand van verwarring weet voor te stellen die vóór de praestaties van mannen als NAUCK en NABER, SCHMIDT, REITZENSTEIN en COHN op het gebied der Oudgrieksche lexicografie heerschte. De lijvige compilaties van eenen Hesychius, eenen Suidas, eenen Photius werden ijverig gebruikt, maar dat gebruik miste den betrouwbaren grondslag eener juiste voorstelling van de herkomst der Byzantijnsche geleerdheid.

„Wetenschappelijk onderzoek naar de bronnen onzer kennis” was door de stichters der Mnemosyne reeds in hun prospectus van '51 een der meest dringende eischen van de philologie genoemd. Wij hebben recht in de formuleering van dien eisch de stem van NABER te herkennen; wij weten dat hij, zoo sprekende, zich bewust was de grenzen der Cobetiaansche school te verruimen in de richting door de volgelingen van БОЕЦКН aangewezen; en eindelijk, tot zijne Photiaansche studie werd hij door Duitschen arbeid geïnspireerd. Nog in '88 heeft hij dat zelf verklaard in een brief, waarin hij AUG. NAUCK welkom heet als buitenlandsch lid onzer Akademie. *Tuus liber*, zoo getuigt hij daar, doelende op NAUCKS Aristophanes Byzantinus, *tuus liber fuit qui mihi conciliavit grammaticos Graecos; et si quid postea in Prolegomenis ad Photium praestiti, id tibi acceptum fero*. Op methode en bedoeling van NABERS Photiana werpt deze verklaring een zeer helder licht. Deels wellicht opgewekt door den wensch dat, gelijk eens Ammonius door VALCKENAER en Hesychius door de studiën van RUHNKENIUS waren verrijkt, zoo op nieuw door zijne hand uit ons vaderland orde mocht worden gebracht in den chaotischen rijkdom der Grieksche lexicografen, werd toch NABER het sterkst aangetrokken door de methode van NAUCKS boek. Geen wonder! Er was iets dat tot navolging prikkelde in het uit de dooden opwekken van één enkelen Grammaticus. Leefde niet Aristarchus weer na LEHRS' scherpzinnigen arbeid van 1833? Had niet DÜNTZER in '48 zelfs aan de verbleekte gestalte van Zenodotus weer kleur gegeven? Hoe rijke oogst van betrouwbare kennis moest dan den moedigen onderzoeker beloonen, die niet maar één enkelen dier oude grammatici trachtte los te wikkelen uit de verwarde groep, doch eene poging deed om het geheele conglomeraat der Byzantijnsche lexicografie te ontwarren!

Slechts zij die, in het rustig bezit van de resultaten der onderzoekingen en ontdekkingen van eene halve eeuw, in staat zijn te

vergeten hoe groote gevaren den eersten verkenners op het doornachtig terrein der Lexicografie bij iedere schrede vergezellen, kunnen met geringschatting over NABERS Photius spreken. Voorzeker, dit boek draagt den stempel van zijnen tijd. Het getuigt van een geloof in de macht van philologisch intellect, van intuitieven smaak, van subjectief oordeel, zooals de wetenschap onzer dagen, zelfs al wilde zij het, niet meer zou kunnen behouden. Naast de middelen der litteraire bronnenvergelijking — een der glanspunten van NABERS arbeid — eerbiedigt thans de klassieke philologie strenger diplomatische methode. Volledig onderzoek der bereikbare lexicografische documenten, onverpoosd en angstvallig nagaan van de persoonlijke kenmerken der handschriften, die eene vingerwijzing van herkomst kunnen zijn, en diep doordringend inzicht in den schematischen bouw der verschillende woordenlijsten: dat alles heeft langs eenen weg, dien NABER niet heeft betreden en ook niet licht zou hebben gekozen, geleid tot een resultaat dat op enkele zeer belangrijke punten zijne conclusiën doet vervallen. Zonder ingewikkelde uiteenzettingen kan dit feit hier niet in het licht worden gesteld. Maar om de beteekenis daarvan te releveeren zijn enkele woorden voldoende. Bij uitstek gewichtig voor de editie van Photius was de vraag, uit welke bestanddeelen in laatste instantie het lexicon is samengesteld. Dat nu in dit opzicht eene meer op philologische intuïtie dan op zorgvuldige vergelijking berustende beoordeeling van de verhouding tusschen den Codex Coislinianus en het Photiuslexicon den scherpzinnigen geleerde op eenen dwaalweg heeft gebracht, is spoedig na zijne uitgave vermoed, en bij het voortgezette onderzoek der oude lexicografie duidelijk gebleken. Voor de editie van Photius zelve was deze dwaling niet zonder gewicht, daar zij NABER er toe bracht een groot aantal glossen als waardeloos toevoegsel te verbannen die inderdaad wel tot den arbeid van den geleerden Patriarch behooren. Maar tegenover de Duitsche beoordeelaars van NABERS Photius, die met hinderlijke nauwkeurigheid op deze en andere misvattingen van den uitgever plegen te wijzen, moet op twee feiten met eenigen nadruk de aandacht worden gevestigd. Vooreerst dit: NABER wenschte niet een completen doch eenen gezuiverden Photius te geven, en in dat opzicht heeft zijne scherpzinnige en uiterst kundige textkritiek uitnemende resultaten bereikt. En ten andere: niet in den Photiustekst, maar in de inleidende hoofdstukken ligt de blijvende verdienste van zijn werk. Op het hachelijke terrein der Lexicografie zijn na 1865 betrouwbaarder gidsen dan NABER opgestaan, maar geen die met fijner litteraire kennis den aard der eerste Grammatiche studiën en het richtings-

verschil der oude exegeten heeft toegelicht. Menig schuilgegene zegsman is door zijn speurend geduld weer ontdekt en in eere hersteld.

De studiën in de Prolegomena ondernomen heeft NABER ook na de uitgave van het Lexicon telkens en op verschillende wijze voortgezet, maar op Photius zelf is hij niet teruggekomen. Zelfs de zoo uiterst belangrijke publicatie van den verloren aanvang van het woordenboek door REITZENSTEIN in 1906 lokte hem niet tot den Lexicograaf terug. Wat in verband met den Photius Berolinensis van belang mocht zijn in zijne oude Parijsche collaties van het zesde Lexicon van BEKKER stond hij ter bewerking af aan VAN LEEUWEN; zelf begaf hij zich niet weer op den ouden akker. Hij heeft ongetwijfeld het besef gehad, dat wat hij in dezen te geven had, gegeven was — en zulks rijkelijk — in zijne Prolegomena.

De Photius-editie is in '65 voltooid te Zwolle. Daar had NABER, na een belangeloos ondernomen en zeer gewaardeerde werkzaamheid aan het Leidsche Gymnasium en eene korte reis naar Italië, in 1864 het prorectoraat aanvaard, dat in '69 in een rectoraat zou veranderen.

In scherts noemde NABER zich in die dagen gaarne „den schipbreukeling van Salemba”. Gaan wij zijn leven in Overijsels deftige hoofdstad en in de gastvrije woning aan de „Zeven Alleetjes” na, dan zien wij dat de schipbreuk nog zijne levenskracht noch zijn arbeidsvermogen had aangetast. Wel spreekt hij van „zeilen minderen”, wel missen wij in de Zwolsche periode de blijmoedige levendigheid van het Haarlemsch verkeer, maar zijn arbeid is intens en veelzijdig. Naast zijn wetenschappelijk werk, waaraan wij drie bundels scherpzinnige Plato-emendaties danken, naast de aandacht, gewijd aan zijn opbloeiend gezin, naast den intellectueelen omgang met enkele Zwollenaren, en naast de inspannende reorganisatie van een ontredderd gymnasium heeft hij nog altijd vrije uren beschikbaar. Hij is niet een van de menschen die licht zeggen: Ik heb voor u geen tijd. Als HUET al te onbeschoemd gebruik maakt van zijne gave om zich vijanden te maken, dan is NABER gereed hem te waarschuwen in brieven vol argelooze oprechtheid. Als BURGERSDIJK zijnen raad inroept en dien met geestige doch onbesuisde openhartigheid in den wind slaat, staat NABER met nieuwen raad klaar: ja zelfs de grove en aanmatigende LUCIAN MUELLER vindt NABERS huis en hart open, en de Zwolsche rector wijdt aan MUELLERS onvriendelijk boek over de geschiedenis der philologie in Nederland een onpartijdige gidsrecensie, ook thans nog vermeldingswaard omdat zij eene bijdrage vormt tot de kennis van NABERS eigene vertrouwd-

heid met die geschiedenis, later zoo vaak in Gids- en Muemosyne-artikelen, en ook in Akademie-bijdragen gebleken.

Twee karaktertrekken kenmerken bovenal NABERS publicaties uit het Zwolsche tijdperk: vooreerst de scherpere en meer besliste formulering van zijne sterk persoonlijke paedagogische overtuigingen, en in de tweede plaats zijn in woord en daad aan den dag tredend besef dat de philoloog geen kamergeleerde mag zijn. Over die populaire en paedagogische werkzaamheid die voor NABER zelve één was met zijn wetenschappelijk werk, kunnen wij het best spreken naar aanleiding van de Zwolsche rectoraatsperiode.

Philologie en onderrichting, in NABERS oog waren zij één, immers beiden zijn ze paideia. Bij hem, den echten afstammeling der oude grammatici, kweekte de begeerte om wat hij zelf had nagespeurd ook aan ruimeren kring mee te deelen reeds vroeg het talent van den *essay*, de gave om uit de recensie een artikel te scheppen en zoo, hetzij over een dichter als Ennius, hetzij over antieke spelen of over de Romeinsche keizers, of over Horatius, in levendigen stijl tot de gidslezers te spreken. Hij tracht niet hun de kennis spelenderwijze bij te brengen. Wat hij verhaalt is de moeite der inspanning waard, maar de lezer moet zich inspannen. Blijkbaar mocht een schrijver over klassieke onderwerpen dat in die dagen verwachten.

NABER is in die stukken helder, maar hij transigeert niet. Ik denk dat zijn onderwijs dienzelfden karaktertrek heeft gehad. Hij zal zeker, ongeveer zooals zijne eerste studenten hem zich als hoogleeraar herinneren, ook als rector geweest zijn: een uitnemend didacticus — misschien een geduldig, waarschijnlijk niet een toegewend onderwijzer. Doch in ieder geval: een docent was hij met hart en ziel, een docent met zeer organisatorische opvattingen: niet zonder een vast en zeer doordacht plan was hij naar Salemba gereisd, slechts onder zeer bepaalde hervormings-voorwaarden had hij zijn prorectoraat te Zwolle aanvaard, en wel verre van zijne paedagogische belangstelling tot het Gymnasium te beperken omvatte hij in zijne vooral toen zeer talrijke publicaties — recensies, tijdschrift-artikelen en brochures — eigenlijk de gansche opvoeding, van de bewaarschool af tot aan de promotiezaal toe.

De actualiteit zelve der door hem behandelde strijdvragen maakt dat veel van hetgeen hij schreef thans zijn belang heeft verloren. Enkele samenhangende questies die hem bijzonder ter harte gingen, mogen hier intusschen worden vermeld.

Met aandacht en niet zonder bezorgdheid had NABER in de laatste jaren van zijn Haarlemsch rectoraat de spontane ontwikkeling

nagegaan die uit de eerste en de tweede afdeling der Latijnsche scholen door splitsing het Gymnasium en de Hoogere Burgerschool deed geboren worden. Te Batavia waar aan het pas gestichte Instituut met den wèl klinkenden naam „Gymnasium Willem III” het onderwijs in de klassieke talen een zeer ondergeschikte beteekenis had, leerde hij nu ook meer van nabij de behoeften kennen van hen die geen universitaire loopbaan zouden volgen; maar al achtte hij voor Indië op dat tijdstip de gecombineerde middelbare school, vooral indien ze naar de beginselen der Engelsche paedagogiek werd ingericht, eene weldaad, de samenkoppeling der „tweede afdeling” met de Latinisten noemde hij voor ons land heilloos.

Geen wonder dat hij niet spanning de wet op het M. O. afwachtte. Geen wonder ook dat zij hem — met zijne opvatting van de taak der Gymnasia en het veel beperkter terrein der nieuwe middelbare school — teleurstelde. Toen de wet van 2 Mei 1863 twee jaren gewerkt had, gevoelde hij dat hij niet langer zwijgen mocht, en gaf hij zijne brochure „Middelbaar onderwijs en paedagogiek” uit. Scherper en hartstochtelijker dan hij gewoon was zijne meening op schrift te stellen bestrijdt hij in dat geschrift de rationalistische richting van het middelbaar onderwijs, spot met het chaos van vakken die aan de kinderen des volks en aan den middenstand „beschaving” zullen brengen en betreurt diep eene instelling waarin ten slotte de overwinning wordt behaald door hen die de doelmatigste voorbereiding voor het practische leven zoeken in de studie der natuurwetenschappen.

Het schijnt bijna onredelijk tegenover NABER dat wij thans, eene halve eeuw nadat de brochure geschreven is, zijn scherp gesteld en door de ontwikkelingsgeschiedenis der H. B. S. gelogenstraft vonnis in onze korte schets herhalen. Den storm dien zijn aanval verwekte hooren wij niet eens meer uit de verte, de gemoedelijke zoowel als de vinnige weerleggingen van zijn betoog zijn vergeten, en ook de schrijver heeft later zijn pessimistisch oordeel omtrent de draagkracht van het M. O. op vele punten gewijzigd. Maar de campagne van 1865 moest hier althans worden vermeld, omdat zij voor den aanvaller één niet onverklaarbaar doch wel onverdiend gevolg had. Men ging den man, die zoo onstuimig te velde getrokken was tegen de Algemeene Ontwikkeling, door de H. B. S. beloofd, te boek stellen als een eenzijdig en „exclusief klassiek philoloog”. En de kortst geformuleerde vonnissen leven het langst!

Op één punt evenwel bleef, meen ik, NABERS oordeel over de bevoegdheid van het middelbaar onderwijs ongewijzigd. Tot het eind toe heeft hij voor de Gymnasia het recht der voorbereiding voor

de universitaire loopbaan met uitsluiting van de H. B. S. geïndiceerd. In eene groote reeks van tijdschriftartikelen en boekbeoordeelingen heeft hij voorts zijne opvatting van het klassiek onderwijs op tal van punten verdedigd, en onder deze punten zijn er twee die ook thans nog van zeer actueele beteekenis zijn: de propaedeuse en de questie van het Grieksch. Beide punten moet ik reeds hier bespreken ofschoon de strijd over het Grieksch voornamelijk valt in het jaar 1889.

Van '68 af heeft NABER onvermoeid en op zeer wisselenden toon gewezen op de ernstige gevaren die de belangstelling in de oudklassieke letterkunde bedreigen door de overbrenging der propaedeuse van de Hoogeschool naar het Gymnasium.

De beteekenis der gidsartikelen in welke hij dat deed zijn voor onze kennis van NABER als theoretisch paedagoog en schriftelijk debater van groot belang. In zulke stukken is hij op zijn dreef. Eene ontoereikende memorie van toelichting schaakmat te zetten door de techniek zijner belezenheid en zijner practische ervaring, haar valsch *élan* te stuiten door kundig aangebrachte ironische vragen, dat verstaat hij met meesterschap, en die gaven maken ook nu nog deze artikelen boeiend. Allen, die van oordeel zijn dat de ervaring van ruim veertig jaren den schrijver in het gelijk heeft gesteld, zullen na deze gidsartikelen met te grooter instemming de oratie herlezen, in welke NABER bij zijne aanvaarding van het hoogleeraarschap de met geestdrift uitgesproken stelling verdedigt: *servanda sunt et fovenda et tuenda studia propaedeutica*.

Actueel is zeker de oratie van '71 ook thans nog. Het vraagstuk der propaedeutische studiën, verre van opgelost, vordert opnieuw onze volle aandacht. Maar kenmerkend voor den redenaar en zijnen tijd is het optimisme van deze redevoering. Zoo breed is het tafreel van den door hem gedroomden propaedeutischen lusthof, dat wij ons met schroom afvragen of een *litt. class. candidatus* van onze dagen de eischen zou kunnen bestaan die NABER aan zijne propaedeutici meende te mogen stellen. En in de tweede plaats treft ons het grammaticaal karakter van zijn propaedeutisch ideaal. Hij is blijkbaar van oordeel, dat de schoonheid der antieke letterkunde, voor zoover die althans onder de bevassing van jonge studenten kan komen, zich wel van zelve zal doen gevoelen, mits de hoogleeraar nauwgezet en kundig de *ars interpretandi* toepast. *Nemo* zoo verklaart hij, *vere doctus appellandus est, nisi grammatica et mathesi ducibus aditum sibi patefecerit ad reliqua studia*.

Reeds in de monografieën van deze periode kan ieder aandachtig lezer zien dat voor NABER zoowel in de propaedeuse als in het

Gymnasiaal onderwijs de nadruk ligt op het Latijn. Zijn voortdurende aandacht voor het voorbereidend hooger onderwijs en zijne ervaring als gecommiteerde bij de Gymnasiale eindexamens bracht hem jaren later, in 1889, er toe de vraag „Latijn èn Grieksch?” in een gidsartikel aan de orde te stellen en die vraag ten koste van het Grieksch ontkennend te beantwoorden.

Den mannen van het onderwijs ligt ook thans nog dit betoog zeer vast in het geheugen. Het is een streng en op zeer gevestigde overtuiging berustend pleidooi voor de vormende kracht eener nauwkeurige en in de eerste plaats op grammaticaal inzicht gerichte lectuur der Latijnsche schrijvers, het is eene uit jarenlange ervaring opgemaakte verklaring dat de poging om aan Gymnasiasten naast het Latijn zooveel Grieksch te leeren, dat zij er eenig heil van trekken, ijdelheid is en kwelling des geestes. Vele uitingen van welsprekende teleurstelling heeft die verklaring uitgelokt van de zijde der gymnasiarchen, die meenden dat zij uit hun eigen Helleenschen schatkamer hunnen leerlingen nog wel iets anders hadden meegegeven dan eene stumperachtige bekwaamheid in het ontcijferen van enkele Grieksche zinnen; vele uitingen van blijdschap ook uit den mond van hen, die verwachtten dat nu althans de studie van het Latijn vruchtbaar zou worden, nu, wellicht ras, op gezag van een der allereerste Graecisten uit ons vaderland de kwelduivel van het Grieksch zou worden verjaagd uit onze Latijnsche scholen. Wij zijn nu een kwarteeuw verder, en nog is de vraag niet beslist. Menigmaal heb ik in die jaren tegenover NABER de meening uitgesproken dat de facultatiefstelling of afschaffing van het Grieksch den ondergang der klassieke opvoeding beteekende. Dan trof mij steeds hoe vast zijne onwrikbare overtuiging in dezen steunde op zijne behoefte aan streng rationeele verstandsonwikkeling, aan scherp afgeronde kennis. Nooit, en allermint in het onderwijs, had hij vrede met het vage. En is het niet treffend dat hij in zijn alleraatste Mnemosyne-artikel deze verzuchting neer heeft geschreven. „*O si lege lata gymnasiastae vetarentur Graecis impallescere libris, quam laete effloresceret antiquitatis studium!*”

Zóó zeer bleef NABER ook als philoloog steeds paedagoog. Ons echter waarschuwt deze Mnemosyne-aanhaling om weer tot zijne philologische studiën terug te keeren. Bijna onmiddellijk na de voltooiing van zijn Photius nam de Zwolsche proreector de voorbereiding van eene Fronto-uitgave ter hand. Waarom Fronto? Zeker niet uit bewondering voor den rhetor. *Frontonis foscuros et inanes tinnitus non amo, et si verum dicendum est contemno*, zoo verklaarde hij ongeveinsd in zijne praefatie. Wat echter de eigenlijke aanleiding tot

dezen juist toen weinig verwachten overgang op het gebied der Latijnsche tekstkritiek was, lezen wij het duidelijkst in de Parentalia, aan DU RIEU's nagedachtenis gewijd in de Mnemosyne van 1898. Daar schrijft hij: *Ego vero anno 1864 forte ad Frontonem delatus, cum intellexerem me Durievio non posse persuadere, ut philologiae studium resumeret, petii ut mihi daret collationem (Frontonis) utendam. Hinc prodiit apud Teubneros (anno 1867) nova illarum Epistularum editio, in qua si nihil aliud paginas operis certe paulo melius mihi contigit ordinare quam Maio datum fuit.*

Si nihil aliud. Wie de geschiedenis der Fronto-litteratuur eenigzins kent, wie weet wat na '67 de nauwkeurige zorg van mannen als STUDEMUND en anderen ten opzichte van Fronto heeft tot stand gebracht, en daarnevens bedenkt hoezeer daarna in klimmende mate de aandacht werd gevestigd op de onvolkomenheden dezer editie, gebouwd op de niet al te betrouwbare grondslagen van DU RIEU's collatie, die hoort in deze woorden eenige resignatie. Maar hem ontgaat niet, hoe de zeventigjarige, met die kalmte tegenover onheusche bejegening die hem vooral in zijnen ouderdom sierde, wijst op een der hoofdverdiensten van zijnen arbeid, de ordening van het verwarde handschrift. Ons zij het vergund daarnaast zijne chronologische onderzoekingen over de brieven te noemen, die de basis hebben gevormd op welke mannen als MOMMSEN met goed gevolg, maar met ietwat te beperkte erkentelijkheid voor hunnen voorganger, hebben gebouwd. In dat gedeelte van zijn werk vinden wij NABER het best terug, daar herkennen wij den man, die door zijne studie van de grammatici tot de Atticisten, en door de Atticisten tot MARCUS AURELIUS werd gebracht, daar hooren wij den scherpzinnigen kenner van den Romeinschen keizertijd, die in het jaar zijner benoeming tot lid van deze Akademie (1865) in zoo vaste trekken het beeld teekende van CASSIUS DIO als historischrijver en Atticist, en diens relatie tot Phrynichus twee jaren later zoo helder toelichtte in zijn in 't Grieksch geschreven studie over Dio in den Hermes Logios.

Eén enkele blik op de bibliografie van NABERS geschriften uit den Zwolschen tijd is voldoende om de veelzijdigheid van deze arbeidsperiode te staven. Weldra zou sterker concentratie van hem worden geeischt. In 1870 riep hem het Athenaeum Illustre als Hoogleeraar naar Amsterdam, in 1873 herrees de Mnemosyne uit haren sluimer.

Ondanks het hachelijke der vrij karig bezoldigde betrekking en den ontzaglijken omvang der drievoudige hoogleeraarstaak heeft NABER niet lang gearzeld om aan de roepstem uit Amsterdam

gehoor te geven. Hij moet zich wel bewust zijn geweest dat het universitaire leven de atmosfeer was in welke hij zich meer dan ergens elders behaaglijk en gezond zou gevoelen. Van weinige ambten stelde hij de voorrechten hooger of woog hij de plichten met grooter nauwgezetheid dan van het hoogleeraarschap; zijn geestesaanleg en zijn karakter gaven hem veel grootere geschiktheid voor het professoraat dan voor praeceptoraat en rectoraat, en zelfs zou men kunnen zeggen dat zijne akademische leerlingen zoowel zijnen omgang als zijn onderwijs eerst recht leerden waardeeren, wanneer zij zelf de geestelijke volwassenheid begonnen te bereiken.

Wie NABERS veertigjarige Amsterdamsche periode — een tijd die van POTGIETER en P. N. MULLER tot op onze dagen reikt — overziet, zal niet ten onrechte zeggen dat van concentratie voorloopig niet veel is te bespeuren. Schoolcommissies, het Nut van den Javaan, het Aardrijkskundig genootschap met de uitgaaf der nomina geographica Neerlandica: waarlijk althans in de eerste decenniën toonde de Amsterdamsche hoogleeraar niet minder dan vroeger zijne levendige belangstelling in vragen van onderwijs en van staatkunde, met name van koloniale politiek. Toch zien wij NABERS eigenlijke persoonlijkheid in den loop der jaren meer en meer op drie punten geconcentreerd: de universiteit, de koninklijke akademie en zijn eigene woning. Zijne positie aan de Universiteit was die van een harer bekende voormannen. De Amsterdamsche Hoogeschool heeft het altijd geweten dat de roem van zijne geleerdheid werd geëvenaard door de trouw van zijne toewijding aan hare belangen, en de band die NABER aan haar verbond werd nog hechter, nadat in 1884 een korten tijd het gevaar had gedreigd, dat hij de Oudemanshuispoort zou prijs geven voor het Rapenburg.

Wat NABER voor onze Akademie is geweest, hoe ijverig hij aan de werkzaamheden dezer afdeeling deelnam, hoe gewaardeerd een spreker, hoe waardeerend een toehoorder hij was — dat weet Gij allen. Een akademiedag is altijd voor NABER een feestdag geweest; en wie inzage heeft mogen nemen van zijne correspondentie met BOOR, BORRET of FRANCKEN, wordt telken male verrast door de nauwlettendheid waarmede hij placht te waken voor de wetenschappelijke waardigheid van het Trippianum. Maar het eigenlijk brandpunt van zijn wetenschappelijk werk was van nu aan zijne woning, waar hij in een zeer intiem en zeer intellectueel familieleven den arbeid zijner kinderen eerst leidde en straks begeleidde en waar hij in zijne rustige studeerkamer den vertrouwelijken kring der *Societas Graeca* deelgenoot maakte van hetgeen straks de Mnemosyne aan de buitenwereld zou verkondigen.

Toen in 1873 de Mnemosyne werd herboren, stond NABER van den aanvang af als een harer ijverigste medewerkers op zijn post, ofschoon hij eerst in 1887 met van LEEUWEN en VALETON de redactie op zich nam. De artikelen van deze eerste jaargangen der nieuwe serie zijn in hooge mate geschikt om te doen zien, hoe zich uit den jongen philoloog der oude Mnemosyne een Graecist van den eersten rang had ontwikkeld. Het kritisch naspeuren der grammaticale bronnen van Photius had hem in toenemende mate die fijnheid van gehoor geschonken welke groote philologen in staat stelt de door elkander roepende stemmen uit het verleden naar klank en toonhoogte, naar woordkeus en rythme te onderscheiden. Het was in de eerste plaats die stilistisch-grammatische arbeid welke hem thans tot de *Scriptores Erotici* bracht, en daarnaast de begeerte om in deze materie zijne *facultas critica* te oefenen. De broeikas-litteratuur van den Griekschen Roman zou hem op zich zelve zeker geen quinquennium hebben kunnen vasthouden. Wel las hij met dezelfde aandacht als de essays van MACAULAY of den Nederlandschen en den Franschen STE BEUVE ERWIN ROHDE's Griekschen Roman, zelfs voerde hij door ROHDE geleid de Gidslezers binnen in dit zonderlinge wonderland. Maar in zijne Mnemosyne-artikelen verheelt hij niet hoe deze romanciers hem ergeren. Eerst tracht hij geduldig naar hen te luisteren maar weldra valt hij hun driftig in de rede, bespot hunne onhandige dwalingen en rekent hen scherp na. Want alles vergeeft hij gemakkelijker dan eene onnauwkeurigheid en in allen ernst maakt hij zich even boos op den lang gestorven Xenophon Ephesius als hij het omstreeks dien zelfden tijd doet op VOSMAER om diens Homerus-vertaling. Maar dit alles is toch eigenlijk meer stilistische inkleeding: hoofdzaak is de grammaticale en kritische behandeling.

Wat deze laatste betreft: conjecturen *habent sua fata* en van een overgroot gedeelte van NABERS werkzaamheid, zijne emendatorische kritiek zal de keuze, vaak de willekeurige keuze, van het nageslacht eerst het lot beslissen. Toch is het niet lichtvaardig, te vermoeden dat ten opzichte van de *scriptoris erotici* die beslissing gunstig zal zijn. Juist het verkeer met Photius, de waarneming van zeldzame woorden en gezochte termen, in de lexica verzameld, had NABERS geest bijzonder gescherpt voor kritischen arbeid in den precieuzen stijl der romantici. Niet zelden bleek ook later zijne vindingrijkheid het gelukkigst waar het gold de gekunstelde taal van een Grieksche auteur te verbeteren.

De *observationes criticae* vormen de eerste schakels in eene reeks van veertigjarigen Mnemosyne-arbeid. Het schijnt bijna lichtzinnig

zulk een werk in ééne enkele bladzijde te willen karakterizeeren, te meer omdat eene zoodanige karakteristiek zich niet laat verlevendigen door de mededeeling der meest evidente of meest schitterende gissingen van den emendator. Toch moet de poging worden gewaagd. Ofschoon door stijl en inkleeding de *opuscula critica* van NABER zich zeer duidelijk onderscheidden van COBETS *Variae Lectiones*, mag men zeggen dat in zijn kritische Mnemosyne-artikelen NABER de traditiën der Leidsche school bewaart. Hij werkt, evenals COBET placht te doen — met het fijngepunte potlood in de hand. Of het schrijvers-exemplaar waarin hij leest nu juist op de laatste en zorgvuldigste collatie berust, is hem betrekkelijk onverschillig. Immers gesteund door een onwrikbaar geloof dat wat bedorven is kan worden hersteld en wat gecontamineerd is kan worden ontward, tevens geïnspireerd door een emendatorisch vernuft dat door oefening steeds grooter vindingrijkheid ontwikkelt, gevoelt hij weinig behoefte aan een opgetasten *apparatus criticus* en laat liefst zijn eigen scherpzinnig naspeuren den vrijen loop.

De schaduwzijden dezer methode, op welke ik reeds met een enkel woord wees, merkt ieder deskundige licht op. Vooral waar het geschriften geldt met een zeer ingewikkelde text-traditie zooals b.v. die van BABRIUS en de *fabulae Aesopicae* is het gevaarlijk, uit het oog te verliezen dat niet slechts aan de *interpretatio* eene *emendata lectio*, doch ook aan de emendatie eene *collatio accuratissima* moet voorafgaan.

Toch had voorzeker NABER het recht, tegenover de vaak haastige veroordeeling zijner „subjectieve” kritiek in het buitenland, te wijzen op de noodlottige gevolgen die al te angstvallig vasthouden aan de textoverlevering voor menig zorgvuldige en geleerde uitgave had gehad, en in ieder geval blijft het voor Nederlandsche philologen een plicht dien zij niet ongestraft zullen verzaken, de reeks zijner Mnemosyne-artikelen met aandacht te bestudeeren. Het is een leerrijk en eerbiedwekkend werk in die veertig jaargangen zijne beteekenis als kritisch philoloog na te gaan, vooral indien men daarbij de publicaties van zijn onverzwakten onderdom niet uit het oog verliest, en bovenal opmerkt welk een kostbaar werk over de geschiedenis van den Griekschen stijl verscholen ligt tusschen den wisselenden glans zijner emendaties.

Eigenlijk liet NABER zich bij de keuze zijner schrijvers in dezen kritischen arbeid niet leiden door zijnen litterairen smaak. Toch treedt in zijn levendigen stijl zijne sympathie en antipathie zeer duidelijk aan het licht. Hij waardeert het epos boven de tragedie, zijne vindingrijkheid plukt vele lauweren op het gebied der comedie-

fragmenten. Callimachus haat hij — al emendeert hij hem; Theocritus minacht hij met zuiver Cobetiaanschen tegenzin. Zelf een geestig schrijver, vindt hij meer behagen in *esprit* dan in humor, en doorkneed in de Attische taal is hij een onwaardeerbaar gids om den jongen philoloog de redenaars te doen verstaan. Hoe duidelijk toont hij aan, wáár een Demosthenes de volle kracht zijner enfase in één beeldend of pakkend woord samendringt, wáár hij tot dwingender overreding de synoniemen vermenigvuldigt als met den regelmatigen klop van een smidshamer. En daarnaast — hoe rijk gedocumenteerd is het betoog waarin hij u wijst wat van deze oratorische kunst wordt, wanneer in de dagen van het Atticisme schoolsche navolging haar maakt tot een rij van kunstmiddelen.

De eigenaardige verdiensten van NABERS Mnemosyne-artikelen zijn door deze woorden slechts vluchtig geschetst. Maar andere werken van zijne hand vragen om onze aandacht. Allereerst de *Quaestiones Homericae*.

Zoo min als de Bijbel, was eigenlijk ook Homerus ooit afwezig van NABERS schrijftafel. Maar geconcentreerd vinden wij zijn belangstelling voor den Dichter in zijne Quaestiones, in de werken der Akademie uitgegeven in 1877 en ten Trippenhuize ingeleid door eene mededeeling van '74. Weinige werken weerspiegelen meen ik helderder de verschillende karaktertrekken van NABERS philologische persoonlijkheid dan dit boek, los van compositie, veelzijdig van inhoud, rijk aan leering als aan stof tot tegenspraak. In den eeuwigen op- en nedergang van het homerische vraagstuk is thans weer de behoefte aan synthese krachtiger dan ooit naar boven gekomen, en NABERS boek is analytisch. Toch is eigenlijk zelfs thans nog zijn werk niet verouderd. Niet in de houdbaarheid eener hypothese ligt de levenskracht van zulk een boek, doch in den suggestieven rijkdom der uit zelfstandig naspeuren geboren adstructie.

Men kan zonder overdrijving zeggen dat in NABERS Leidschen kring naast WOLFS prolegomena en LACHMANN'S Betrachtungen weinig werken uit de scholen van KOECHLY en GOTTFRIED HERMANN ongelezen bleven. NABER zelf voelde zich op den duur meer dan door deze Duitsche onderzoekingen geboeid door de beschouwingen van GROTE, en geen deskundige zal den invloed van den Engelschen historicus miskennen in NABERS eindconclusiën over de vier perioden in welke naar zijn oordeel uit een oude Ilias-kern zich onze groote Ilias heeft ontwikkeld. De critici aan de oostzijde van ons vaderland, geprikkeld wellicht door NABERS zeer vrijmoedig schertsen over de projectie van germaansche diepzinnigheid in homerische poëzie, gingen zelfs zoo ver, dat zij in zijn boek slechts eene reprise van

GROTE's hypothese wilden zien. Zulk een oordeel kan slechts door zeer vluchtig lezen worden verklaard. „Ik denk”, zeide NABER, dat zij alleen de laatste pagina gelezen hebben: „*expedita haec est ratio recensiones scribendi*”; maar zeer sterk trok hij zich die onbillijke bejegening niet aan. De eindconclusie was voor hem niet het belangrijkste van zijn arbeid: hoe hij over dergelijke hypothesen oordeelde, heeft hij zeer openhartig gezegd in zijne levensschets van POLAK. Wat aan de Quaestiones hare hoogste waarde geeft is dunkt mij dit: Het is zoo echt persoonlijk werk in zijn bonten schat van oorspronkelijke observaties over homerische taal en stijl, het is zulk een uitnemend middel tegen sleur en doctrinarisme door de levendigheid waarmee het vragen stelt en de rijke kennis waarmee het die vragen beantwoordt. En daarbij: het is in NABERS leven steeds actueel gebleven. Terwijl doorgaans zijne neiging hem er niet toe bracht, gevoerde pleidooien weer op te nemen, bleef hij, zooals ook uit sommige zijner gidsartikels blijkt, den ontwikkelingsgang van het homerische vraagstuk volgen van nabij, en sprak daarin zijn woord mede. Vruchten van het door hem gestrooide zaad mocht hij herhaaldelijk zien rijpen. Was deze oogst soms van anderen aard dan hij had verwacht, het was er ver van af dat dit hem zou ontstemmen. Integendeel — er is een zekere blijdschap in zijnen toon, als hij vijftien jaar na zijne Quaestiones nagaat wát door de hand van VAN LEEUWEN en MENDES DA COSTA is binnengehaald.

Op de overeenkomst tusschen de homerische questie en het bijbelvraagstuk is tot verzadigens toe geweest. Ook in het leven van NABER grenzen die twee aan elkaar. Toch zou men niet zonder meer mogen zeggen dat NABER het nieuwtestamentische vraagstuk heeft aangevat omdat hij het van gelijken aard achtte als het homerische. Naast zijn, door trouwe lectuur steeds meer verdiepte, belangstelling in den bijbel voerde hem op dezen weg de sinds '79 uit collegialen omgang ras ontloken vriendschap met A. PIERSON. Die vriendschap zelve heeft menigeen die beider persoonlijkheid kende verrast. Haar intiem karakter is door NABER in zijn „Pierson herdacht” met groote warmte beschreven; de hartelijkheid en de vrijmoedigheid van beider geestelijk verkeer spreekt op iedere bladzijde van hunne briefwisseling, en naast PIERSONS grooten eerbied voor NABERS kennis en karakter treft ons in deze gedrukte en geschreven bescheiden niets zoozeer als NABERS liefde voor den man, die zoo onverwacht de plaats kwam innemen, na de Zwolsche, ja eigenlijk na de Haarlemsche jaren ledig gebleven. Studie-avonden als die met PIERSON heeft NABER in zijn later leven niet meer

gekend. Op die studie-avonden nu ontstond uit de bespreking van PIERSONS *Oresteia* een geregeld samenwerken, waarvan men weldra in de *Mnemosyne*-artikelen van NABER den weerschijn kon vinden. Julianus, Pindarus, de *Tusculanae* — het was NABER alsof hij ze in nieuw licht zag, opgewekt en aangespoord door telkens nieuwe bezwaren en opmerkingen van den litterator-theoloog. Maar weldra riep hij PIERSON op een terrein waarop hij wenschte dat deze hem tot gids zou zijn: de Septuagint, de homiliën van Clemens, het Nieuwe Testament. Niet alsof hij zich vreemd gevoelde op dat gebied. Het tegendeel had hij tot driemaal toe in de *Mnemosyne* bewezen door zijne conjecturen op het Nieuwe Testament, en in hetzelfde jaar van de *Verisimilia* bewees hij het nog eens door zijn doorwrocht gidsartikel over het syncretisme in de derde eeuw. Maar PIERSONS eigen kritische onderzoekingen op het Nieuwe Testament hadden hem geboeid — en toen ontging hem niet de overeenkomst tusschen de homerische en de bijbelsche vraagstukken. Zoo kwam de kritische lectuur der Paulinische brieven tot stand die de geboorte gaf aan de *Verisimilia*. Opmerkelijk is het feit dat bij die kritische lezing niet NABER doch PIERSON bleek het scherpste oog te hebben voor de naden en scheuren in den Paulinischen text, dat niet de theoloog doch de philoloog — *recens a quaestione homerica* — aandrang op breeder vergelijkend onderzoek om na te gaan of niet ook geschriften van geheel onverdachte eenheid dergelijke oneffenheden aanboden als hen troffen in de brieven van Paulus. Desniettemin — op het oogenblik dat de *Verisimilia* verschenen, kon NABER zonder voorbehoud verklaren, dat de hypothese op welke het werk werd gebouwd, was geboren uit hun beider gemeenschappelijk overleg.

Het is thans — in 1914 — niet geheel overbodig de grondgedachte van het boek, dat in 1886 zulk een storm deed opgaan, zeer kortelijk in herinnering te brengen. Uitgaande van de beide brieven aan de Thessalonicenzen, die, om zoo te zeggen, aan een chemisch onderzoek worden onderworpen, roepen de beide geleerden achtereenvolgens uit de brieven aan de Galaten, de Corinthiërs en de Romeinen te voorschijn hetgeen hun voorkomt te zijn de fragmentarische, doch door den redactor onbeholpen aaneengeregen herinnering aan Joodsch-eschatologische wijsheid. Deze filosofisch-dogmatische fragmenten zien zij overwoekerd door de welgemeende maar oppervlakkige vermaningen van den redactor zelve, zij noemen dezen bewerker Paulus Episcopus — ter onderscheiding van den Apostel — en meenen zijne werkzaamheid te moeten stellen in de tweede eeuw.

RENAN heeft ergens gezegd: *On ne doit jamais écrire que de ce qu'on aime*. Niemand zal die uitspraak zonder voorbehoud willen toepassen; maar ten opzichte van den Episcopus schijnt zij mij niet onjuist. De figuur van dezen welmeenenden doch bekrompen Paulus maakte niet slechts den toorn en zelfs den spotlust gaande van vele wèlgewapende bestrijders der hypothese, maar eigenlijk is de diaskeuast later nooit meer door NABER zelve van ganscher harte verdedigd.

Niet intusschen omdat de Paulus-hypothese zoo weinigen overtuigd had, was deze arbeid voor NABER eene teleurstelling. Tegenpraak heeft hij altijd kunnen velen, en de onjuistheid van een of ander zijner betoogen placht hij ridderlijk uit te spreken, zoodra hij die erkende. Maar hij was een vroom man en hij had zich niet *illotis manibus* gewaagd aan den kritischen arbeid in het Nieuwe Testament. En nu waren het niet meer de *odiosi imperitorum clamores* die „wee” over hem riepen; doch ernstige mannen schenen zijn ernst te miskennen. „Zag men dan voorbij” — zoo moest hij zich wel afvragen, „dat dit werk juist getuigenis aflegde van zijne behoefte om de fundamenten van betrouwbare herkomst, die hij eischte en zocht voor zijne Grieksche auteurs, ook te verzekeren aan de Heilige Schrift, die voor hem een bron was van religieus leven?”

In NABERS levenswerk staat, ofschoon hij nog eenmaal — in 88 — in een bekend Mnemosyne-artikel, *Nuculae*, op de zaak terug kwam, de hoofdhypothese der *Verisimilia* zóó geïsoleerd, dat men allicht geneigd zou zijn dit boek los te maken van zijnen overigen arbeid, als ware het slechts een *intermezzo*, door PIERSON geïnspireerd en terwille van dezen ondernomen. Deze opvatting echter wordt gewraakt door de methode in den kritischen arbeid van het boek toegepast, en ook door het onmiskenbare feit, dat althans één gedeelte van het terrein van onderzoek bij voorkeur door NABER was bewerkt. Terwijl de beide geleerden door de hypothese aangaande de Joodsche pneumatici licht trachtten te werpen op den duisteren achtergrond der oudste christologische voorstellingen, werd iedere regel van Flavius Josephus, die strekken kon om hun zelf het begeerde licht te schenken, ernstig gewikt en gewogen. Hier was het voorzeker NABER, die vóórging. Met hoe vasten tred, en met hoe uitnemende kennis van den schrijver en zijnen tijd, dat kan duidelijker dan uit de *Verisimilia* blijken uit de Mnemosyne-studie van 1885, *observationes criticae in Flavium Josephum*, buitengewoon boeiend en voor de kennis van NABERS persoonlijkheid zeer belangrijk, tintelend van ongeveinsde antipthica

tegen den *patriae proditor*, meesleepend door de scherpzinnigheid waarmee de schrijver zijne fijn uitgedachte onderstelling omtrent herkomst en verbastering van Josephus' uitspraken over Jezus ontwikkelt, en in onze schets der vermelding waard, omdat het den grondslag vormt van zijne Josephus-editie.

NABERS uitgaaf van Josephus, in de jaren '88—96 verschenen is geene *editio critica* in den grooten, modernen stijl, ingeleid door eene uitvoerige, liefst op eigen collatie berustende beschrijving en ordening der handschriften. Naast — gedeeltelijk tegenover — NIESE's Josephus kan deze *editio minor* veeleer als een pleidooi gelden voor het goed recht van critisch eclecticisme en van onafhankelijke conjecturaalkritiek. Tegenover de methode van den Duitschen geleerde, die zelfs bij onmiskkenbaar textbederf niet dan noode afwijkt van hetgeen hem de oudste overlevering dunkt, stelt NABER eenen text geëmendeerd door zelfstandige keus uit de verschillende, ook uit de minder gewaardeerde handschriften en daarnevens door rijke, deels zeer vrijmoedige emendaties, meest van Hollandschen huize.

Al is voor eigenlijk philologisch gebruik, d. i. voor kennisneming van den Josephus-text in den betrouwbaarsten vorm van de overlevering, de groote uitgave van NIESE onontbeerlijk, voor ieder die Josephus wil lezen zonder den *labor molestus* van den *apparatus criticus*, en voorgelicht door menige scherpzinnige gissing, is NABERS Teubneriana een begeerlijk bezit. Ons, die dit werk beschouwen in verband met NABERS geheelen levensarbeid, geeft het een treffend bewijs, hoe levenskrachtig de invloed der Leidsche school op den bijna zeventigjarige was.

Bijna zeventigjarig. Want twee jaren na de voltooiing wachtte hem uit kracht van de wet het afscheid van zijn hoogleeraarsambt. Hoe zwaar hem, den *ἀνὴρ διδακτικός* die scheiding ook mocht vallen, de 16^e Juli 1898 is voor hem een goede dag gebleven want het was de aanvang van een zeldzaam bevoorrecht levensavond. Een schoonerer ouderdom dan dien van NABER kan men zich niet licht denken. Vaderlijke vriendschap voor zijnen opvolger, ruime aan alle conservatisme vreemde belangstelling voor den arbeid der jongeren, frissche en verfrisschende *εὐθυμία* in welke de zachte hand van ernstige levenservaring al wat naar hardheid zweemde had gestild, maakte zijn studeerkamer tot een plek van verpoozing waarvan niemand heenging zonder een gastgeschenk mede te nemen.

Voor hem zelven is die studeerkamer een vruchtbare akker gebleven van verkwikkenden arbeid gedurende vijftien jaren. Als ieder grijsaard voelde hij zich sterk getrokken tot de plaatsen waar zijn

geest vroeger had vertoefd. In de eigenlijk wetenschappelijke werkzaamheid zijner laatste drie quinquenniën blijkt die neiging uit zijnen rondgang door een lange reeks van Grieksche schrijvers. Ik moet over die kritische studiën hier kort zijn. Alleen zij herhaald dat hunne waarde voor de historisch-grammaticale kennis van het Attisch niet licht kan overschat worden. Maar wel moet worden gewezen op de toenemende neiging van den schrijver om naast de philologische opmerkingen plaats te gunnen in zijne geschriften aan persoonlijke herinneringen. Die neiging hing zeker ten deele samen met een van zijne meest algemeen erkende talenten. NABER was — vooral wanneer hij schreef — een uitnemend verteller, hetzij hij, als in zijne anomien verschenen doch onmiddellijk herkendende *Tafelkout* uit ware herinneringen een verdichte wereld schiep, hetzij hij hetgeen om hem heen was gebeurd vereenigde tot een tafreel rondom een door hem herdachte persoonlijkheid. Ieder kent die gave, zooals zij zich openbaarde in zijn *Vier Tijdgenooten* (1894) in zijn *Pierson herdacht* (1897) of in de levensschets van H. J. POLAK, in deze Akademie voorgedragen op 8 Maart 1909. In elk dezer werken vinden wij dezelfde behoefte aan historische nauwkeurigheid vereenigd met dezelfde begeerte om uit den rijkdom van zijne nooit falende memorie den persoon wiens leven hij schetst te omringen met de gansche veelkleurige groep zijner relaties.

Ten opzichte van de hier boven genoemde boeken is wel eens de vraag gesteld of niet de kleurigheid der schildering afbreuk deed aan de psychologische diepte. Doch waar het de geschiedenis der philologie geldt is juist die personenrijkdom een van de groote verdiensten van NABERS methode. Als hij het levensbeeld teekent van ERNST CURTIUS (Gids 1906) en in enkele vlugge trekken de merkwaardig verschillende beeltenissen van CURTIUS en MOMMSEN voor ons oog brengt, als hij in zijne onovertroffen Parentalia de herinnering herlevendigt aan KIEHL, DURIEU of MEHLER, of eindelijk en vooral als hij met zeldzame kunde de plaats aanwijst die in de geschiedenis der philologie de REISKES en de PIERSONS, de VALCKENAERS en de SCHNEIDERS, een GOTTFRIED HERMANN, een BAKE, een COBET hebben ingenomen, dan gevoelen wij hoezeer hij ook in dit opzicht eene ledige plaats in ons midden heeft achtergelaten. Er is geen onder ons die als hij de geschiedenis zou kunnen verhalen van de klassieke philologie in Nederland van welke hij zelf een der Grootmeesters is geweest.

In de werken van NABERS onverzwakten ouderdom zijn klachten schaarsch. Toch vind ik in een Mnemosyne-studie, over Lysias, deze verzuchting van 1905 „*iam dudum est ex quo nullos habeo discipulos*”.

In den letterlijken zin was dat woord natuurlijk waar. In den hoogerem zin niet. Want in het leven van dezen geleerde die niets zóózeer begeerde als een leeraar te zijn, is dit wel een der schoonste vruchten van onverpoosde toewijding geweest dat wij, klassieke philologen tot het eind zijne leerlingen bleven en op den 30^{en} Mei 1913 gevoelden dat onze meester van ons was weggenomen.

K. KUIPER.

Bibliografisch overzicht van de geschriften van Dr. S. A. Naber.

(Afzonderlijk verschenen werken en bijdragen in tijdschriften,
met uitzondering van weekbladen. De afzonderlijke uitgaven zijn
door kapitale, de tijdschriftbijdragen door gewone letter,
en de aankondigingen door cursief aangegeven.)

1850. DISSERTATIO INAUGURALIS DE FIDE ANDOCIDIS ORATIONIS DE
MYSTERIIS.
1851. De vita Sophoclis.....(*Misc. crit. nov. II*)
1852. Zes onuitgegeven Cretische Inscripties.....(*Mnemosyne*)
De redevoeringen van Demosthenes tegen Aphobus „
De slag bij de Arginusische eilanden en het
daarop gevolgde proces..... „
Solons wetgeving aangaande het erfrecht..... „
Twee Delphische orakels bij Demosthenes..... „
*Aankondiging van J. W. G. van Oordt: over de uit-
wendige politiek van Griekenland gedurende het
tijdvak van Xenophons Hellenica.. (Alg. Konst- en Letterbode)*
1853. Twee Cretische opschriften.....(*Mnemosyne*)
Aesch. Tim. 25; Hymn. in Cer. 288..... „
*Recensie van W. H. Stoll; handb. der Grieksche
en Rom. godsdienstl. en mythol. vertaald door
dr. E. Mehler..... (Gids)*
1854. Andocidis oratio de reditu..... (*Mnem.*)
Herodotea I..... „
Scholia op Ilias E. 704..... „
*Recensie van A. H. G. P. van den Es; annota-
tiones in Lycurgi orationen in Leocratem.... „*

1855. Herodotea II. (Mnem.)
 Homérica ”
 Scholia op Hom. B. 194; Γ 401; Δ. 309. ”
 Xenoph. Anab. I. S. 17; III. 4. 15, 49; V.
 4. 6, 5. 4; VI. 1. 2, 6. ”
Beoordeeling van K. E. Georges. handw.b. der
Lat. taal. (Gids)
1856. *Recensie van J. B. Kan: de Ephoris.* (Mnem.)
 Xenophon Anab. VI. 5. 17. ”
Aankondiging van Het Gymn. te Amsterdam,
verslag van den cursus 1855—56 en van
J. Dornseiffen Gymn. praec: de articulo apud
Graecos eiusque usu in praedicato. (Gids)
Aankondiging van J. H. Schuurman Stekhoven:
Lat. synt. ”
1857. Polybiana I. II. III. (Mnem.)
 Quintus Ennius. (Gids)
Recensie van C. J. Spat: de trag. compos. in
Sophoclis Oed. Reg. ”
1858. *Besprekingen van: P. Harting: gedachten over*
hooger onderwijs in ons vaderland; P. P. M.
Alberdingk Thijm: Cassiodorus Senator, J. G.
H. Wouters: de Wolken van Aristophanes. ”
1859. Een gesprek. (Tijdspiegel)
Beoordeelingen van R. B. Hirschig: explor. argum.
Socr. in q. scribae labefactarunt Platonis Gor-
gian et Philebum, en van H. P. Schröder
Diss. philol. continens quaestiones Isocrateas. (Gids)
1862. De inscriptione Cea. (Mnem.)
 Observationes criticae in Platonem I (Progr. Leidsch Gymn.)
1863. Gymnasiaal onderwijs en paedagogiek I. II. (Gids)
 Obs. critic. in Platonem II. (Tijdschr. v. Ned. Gymn.)
1864. *Beoordeeling van A. H. G. P. v. d. Es: Grieksche*
antiquiteiten. (Gids)
 Obs. crit. in Platonem III. (Tijdschr. v. N. Gymn.)

1865. PHOTII LEXICON rec. ann, proll. add. S. A. NABER.
Leidae, E. J. Brill.
*Beoordeeling van H. v. Herwerden: Addenda ad
Meinekii opus quod incipitur fragmenta comi-
corum* (Gids)
*Beoord. v. A. H. G. P. v. d. Es; de iure fami-
liarum apud Atticos* ”
*Aankondiging van S. E. Harthoorn: de toestand
en de behoeften van het onderwijs bij de volken
van N.-Indië* (Sloets bijdr. voor Staathuish. enz.)
*Bespreking v. h. Algem. Verslag v. d. staat v. h.
schoolwezen in N. I.-B. Gymnasium Willem III* ”
MIDDELBAAR ONDERWIJS EN PAEDAGOGIEK.
Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink
De oden van Horatius en de Leidsche kritiek. (Gids)
1866. De zegeliedereren van Pindarus ”
Over de grondslagen der kritiek van Dio Cas-
sius (Versl. en Med. der K. A.)
1867. M. CORNELII FRONTONIS ET M. AURELII IMPERA-
TORIS EPISTULAS post A. MAIUM cum codd.
Ambrosiano et Vaticano iterum contulit G. N.
DU RIEU, recensuit SAMUEL ADR. NABER.. Leipzig, Teubner
Eis; Κάσσιον Δίωνα (Hermes Logios)
*Beoordeeling van T. A. F. v. d. Valk: het inlandsch
onderwijs; en van Tregder: schets der Gr. en
Rom. Letterk. door J. D. v. d. Hoëvell*.... (Gids)
1868. Hooger Onderwijs en Paedagogiek ”
*Beoord. van J. H. Holwerda: adnotationes criticae
ad Xenophontis Hellenica* ”
1869. Onze kennis der eerste Rom. keizers ”
*Beoordeeling van Propertii Cynthia ed. Dom.
Carutti; Luc. Mueller: Gesch. d. Philologie
i. d. Nederl.; H. W. Stoll: de Helden van
Griekenl. enz. (Vert. d. Mehler)*..... ”
Lanx Satura (Versl. en Meded. d. K. A.)
1870. *Aankond. v. Westphal. method. Grammatik der
Griech. Sprache; v. d. Es: Gr. Spraakk.; H. v.
Herwerden: Studia Thucydidea; Q. Ciceronis
reliquiae, ed. F. Buecheler* (Gids)

1871. Hedendaagsche Afgoderij.....(*Volksalmanak*)
 ORATIO DE STUDIIS PROPÆDEUTICIS (inaugureele
 oratie als hoogleeraar aan het Ath. III. te
 Amsterdam).
1873. Middelbaar Onderwijs en Paedagogiek (*Gids*)
 Uit oude familiepapieren (naar aanl. v. J. Th.
 Bergman Memoria L. C. Valckenaerii) „
Beoord. v. D. Hoeksema: de nieuwe talen aan
het Gymnasium „
 Observationes criticae in Heliodorum I—II . . . (*Mnem.*)
1874. Parentalia (in Kiehlii memoriam) „
 IN MEMORIAM. Mr. E. J. Kiehl herdacht.
 (Amsterdam, de Roever, Kröber en Bakels).
Beoord. van J. W. G. v. Oordt: Grieksche mytho-
logie; J. J. Kroon: Mythol. woordenboek . . . (*Gids*)
1875. Bikkels en dobbelstenen (over antieke spelen) . . . „
1876. Observationes criticae ad Achillem Tatium . . . (*Mnem.*)
 De fabulis Aesopicis „
Beoord. van B. L. Albada: Uit de oude en nieuwe
doos; P. Dittes: Geschiedenis v. d. opvoeding e. h.
onderwijs; H. G. Roodhuyzen: paedagogische
schetsen; M. Leopold: de opvoeding in school
en huis; Spencers Opvoeding door Joh. A. Leopold;
M. Gouka: de kweekschool. — L. H. Borking:
Lat. Spraakk. (*Gids*)
Aankondiging van J. van Leeuwen de Aristophane
Euripidis censore „
1877. QUÆSTIONES HOMERICÆ (Ed. Acad. Regia disciplinarum
 Nederlandica).
 Adnotationes criticae ad Longi Pastoralia (*Mnem.*)
 [David Ruhnkenius Carolo Gabrieli Cobeto s.p.d.] . . . „
 Adnotationes ad Isaei orationes „
 De zwerftochten van Ulysses (*Gids*)
 Gladstone over Homerus „
 Een geleerde op een zolderkamertje. (Over Coraës
 te Parijs) „

1878. Adnotationes criticae ad Charitonem..... (Mnem.)
 „ „ in Alciphronem et Aristae-
 netum „
 Ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα (conj. in Nov. Test.).... „
 Δεύτερον αὖθις „ „ „ „ „
1879. Ad Isocratem..... (Mnem.)
 Het wonderland (over den Griekschen roman). (Gids)
 Beoordeeling van C. Vosmaer: de Ilias van
 Homeros vertaald „
1880. Ad fragmenta Comicorum Graecorum..... (Mnem.)
 Over de Wolken van Aristophanes (*Versl. en Med. der K. A.*)
 Beoordeeling van J. Woltjer Serta Romana... (Gids)
1881. Aeschylea..... (Mnem.)
 Sophoclea..... „
 Τρίτον τούτο ἔρχομαι (Conj. in Nov. Test.)... „
 Beoordeeling van A. v. Herwerden Lapidum de
 dialecto Attica testimonia..... (Gids)
1882. Euripidea..... (Mnem.)
 Observationes criticae in Aristophanem..... „
1883. De Aristophanis Nubibus..... „
 Epistula critica ad Allardum Pierson de Juliano „
 Munusculum Conto oblatum (ad Tac. Ann.
 XV. 41)..... (*Sylloge Conto oblata*)
 Over het geboortejaar van Cratinus (*Versl. en Med. der K. A.*)
 Uit het dagboek van een Nederlander. (Johan
 Wassenaar)..... (Gids)
1884. Pindarica..... (Mnem.)
 Homeric posteriora..... „
 Ἴβις λευκόπτερος (*Album Leemans*)
 Indogermaansche Oudheden (naar aanl. v. Schra-
 der Sprachvergl. u. Urgesch.)..... (Gids)
1885. Observationes criticae in Herodot..... (Mnem.)
 „ „ in Flav. Joseph. I. II. „

1886. VERISIMILIA (laceram conditionem novi testamenti
exemplis illustrarunt et ab origine repetierunt
A. PIERSON et S. A. NABER).. Amsterdam P. N. v. Kampen
Thucydidea I.—IV..... (*Mnem.*)
Het syncretisme (naar aanl. v. J. Réville: la
religion à Rome sous les Sévères)..... (*Gids*)
1888. Selecta (varia ad varios)..... (*Mnem.*)
Nuculae (add. ad Verisimilia)..... „
- 1888—1896. FLAVII JOSEPHI Opera omnia. Post IM-
MANUELEM BEKKER recognovit SAMUEL ADRIANUS
NABER Leipzig Teubner
1889. Latijn en Grieksch?..... (*Gids*)
1890. Ad Coveliacas (over de passie-spelen te Ober-
ammergau)..... „
1891. Ad S. Sophronii Anacreonticum XX..... (*Mnem.*)
Epistula critica ad Batavos Homeri Editores... „
1892. Adnotationes criticae ad Theophrasti Characteres „
Fluctus in Simpulo (ad Tac. Ann. XI. 27)... „
Parthenii Erot 14..... „
1893. Χονδρών (Conj. in Xen. Anab.)..... „
Ramenta. (ad Xen. Cyrop.)..... „
Eur. Hel. 297; — Soph. Ant. 904; — Hom.
Od. δ. 440..... „
1894. Ad Synesii epistulas „
κάρφος (de inscr. in vase Nms. Neap.)..... „
VIER TIJDGENOOTEN (Busken Huet, Kiehl, Buys,
Cobet) Haarlem, Tjeenk Willink
1895. Nautica..... (*Mnem.*)
1896. κέρματα (ad Xen. hist. gr.) „
Soph. Oed. R. 15; — Front. Ep. ad Caes. I. 4. „

1897. "Ἐπαρ (ad Adamant. c. Marcionit.) (*Mnem.*)
 κοσκυλάτια (ad Xen. Mem.) "
 Ἰησοῦ λόγιον "
 κνίσματα (Ad Xen. scr. min.) "
 ALLARD PIERSON HERDACHT Haarlem, Tjeenk Willink
1898. Durievio parentatur (ad Symmachum) (*Mnem.*)
 Openingsrede v. h. eerste Nederlandsche Philo-
 logencongres (*Handelingen v. h. 1^e Ph. congr.*)
1899. Observationes miscellaneae ad Plutarchi Vitas
 I—III (*Mnem.*)
1900. Observationes miscellaneae in Plutarchi moralia
 I. II (*Mnem.*)
1901. Observationes criticae ad Lucianum I—III "
 Ad Charitonem "
 Deorum Coronae "
 Observationes criticae ad Dionys. Hal. Antiqui-
 tates Romanas I "
 J. C. G. Boot, V^o. C^o. Nonages. d. nat. (*Feestbundel Boot*)
1902. Νάρδος πιστική (ad Marc. 14. 3; Joh. 12. 3) (*Mnem.*)
 Obs. crit. in Dionys. Hal. II. III "
 Ruhnkenii uxor "
 H^o. v. Herwerden V. C. s. p. d. S. A. Naber
 (quaestiones metricae) (*Album v. Herwerden*)
1903. Observationes criticae ad Demosthenem I—IV (*Mnem.*)
 J. H. C. Kern V^o. C^o. s. p. d. S. A. Naber
 (de figura quam Graeci ἐπανάληψιν vocant) (*Album Kern*)
 Twee trouwe vrienden (Huet en Potgieter) (*Gids*)
1904. Obs. crit. ad Demosth. V (*Mnem.*)
 " " ad Lycurgi Leocrateam "
 Ernst Curtius (*Gids*)
1905. Ann. crit. ad Lysiae orationes (*Mnem.*)
 " " " Antiphontis Aeschinis Hyperidis
 Dinarchi orationes "
 Ann. crit. ad Andocidis orationes "
 Ad Plauti Rudentem "

1906. Ad Apollonium Rhodium (*Mnem.*)
 Ad Theocritum „
 Ad Callimachum „
 Caroli Gabrielis Cobeti operum conspectus „
 Addenda et corrigenda ad epistulas Cobeti. „
Aankond. v. Tj. Halbertsma: Adversaria critica
ed. v. Herwerden (*Museum*)
 KARAKTERSCHETSEN VAN VERMAARDE NEDERLANDERS.
 Verzameld onder toezicht van S. A. Naber.
 Haarlem, Tjeenk Willink
 [*** Tafelkout I] (*Gids*)
1907. Platonica I (*Mnem.*)
 Additamenta ad Cobeti operum consp. „
 Handelingen van de Zaterdagse vereeniging
 (5 Nov. 1846—9 Juni 1855) (*Museum*)
1908. Platonica II—IV (*Mnem.*)
 Valckenarianum „
 Joh. Willem Baron Ripperda (*Bijdragen v. vad. Gesch. enz.*
Nijhoff)
 Voormalige dagverdeeling (*Jaarboek der K. A.*)
1909. SAMUELIS ADRIANI NABER OCTOGENARII EPISTULA
 ad amicos de clausula Leiden Brill
 Jean Luzac (*Versl. en Meded. der K. A.*)
 Levensbericht van H. J. Polak (*Jaarb. der K. A.*)
 Platonica V (*Mnem.*)
 [*** Tafelkout II] (*Gids*)
1910. Animadversiones criticae ad Dionem Chrysostomum (*Mnem.*)
 [*** Tafelkout III] (*Gids*)
1911. Columbae internunciae (*Mnem.*)
 Adnotationes criticae ad Appiani historiam Romanam „
1912. Ad Xenophontis Libellum de re equestri. „
1913. [*** Tafelkout IV] (*Gids*)